

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEW

Nem minden arany, ami fénylik – A német lakásszövetkezetek kihívásai

Metzger, J: (2021): Genossenschaften und die Wohnungsfrage. Die Konflikte im Feld der Sozialen Wohnungswirtschaft (Westfälisches Dampfboot, Münster, p.310)

CSEPREGI DÓRA FANNI

CSEPREGI Dóra Fanni: kutató, Periféria Közpolitikai és Kutatóközpont; 1074 Budapest, Barát u. 8. 1/3.; csepregi.dorka@periferiakozpont.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8950-4472>

Dóra Fanni Csepregi: researcher, Periféria Policy and Research Center; Barát street 8. 1/3., H- 1074 Budapest, Hungary; csepregi.dorka@periferiakozpont.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8950-4472>

A lakáskérdés a kapitalista termelési módot jellemző ellentmondások egyik legfőbb kifejezője (Harvey 2015). Míg a lakások elsősorban lakhelyként, élettérként, az ember reprodukciójának kiemelt helyeként funkcionálnak, addig a kapitalista társadalmakban a lakásokra elsősorban mint árura tekintenek, és használati értékük helyett csereértékük dominál. Ez a jelenség az 1970-es évek gazdasági válsága hatására még inkább meghatározó lett: a pénzügyi szereplők a lakáspiacra menekültek, aminek következtében a lakhatás mindinkább áruformát öltött. A lakhatás finanszírozása tehát nagyban hozzájárult a lakhatás kommodifikációjához, ami tovább szűkíti a megfizethető lakhatáshoz való hozzáférést. Vajon milyen szerepet töltenek be ebben a folyamatban a német lakásszövetkezetek? Mennyiben tudnak megfizethető alternatívaként szolgálni a lakásbérleti piacnak?

Joscha Metzger könyve¹ a német lakásszövetkezetek jelentőségét vizsgálja történelmi perspektívában a mindenkori lakáspiac kontextusában. A mű egy kritikai térkutatásra fókuszáló könyvsorozat részeként jelent meg, mely sorozat a tér előállítására körüli és azon keresztül zajló társadalmi küzdelmekre és az azokból fakadó társadalmi ellentmondásokra összpontosít. A szerző Hamburg és Németország példáján mutatja be a nagy lakásszövetkezetek szerepét a kapitalista társadalom lakhatásért folytatott anyagi és szimbolikus küzdelmében. E munkájával a kritikai városföldrajz több úttörő gondolkodójához kapcsolódik – például Bernd Belina, Matthias Naumann és Anke Strüver –, akik elméletükben a városi jelenségeket történelmi folyamatokba ágyazzák, és rávilágítanak azok politikai meghatározottságára. E törekvésükkel azt a célt tűzik ki, hogy emancipatorikus módon

avatkozzanak be a városi fejlődésbe, ahol maguk a kutatók is a fennálló történelmi folyamatok termékeinek részei. A lakásszövetkezetek kutatásával Metzger célja, hogy egy olyan lakhatási lehetőségre mutasson rá, amely a jelenlegi – a lakhatásra, mint befektetésre tekintő – rendszer emancipatorikus alternatívájául szolgál, és mindezzel hozzájáruljon a városhoz való jog (Harvey 2008) vitájához.

A könyv Bourdieu mezőelméletét használja a lakhatás területén vívott küzdelem bemutatására, és ennek rendszeren belüli integrációját szemlélteti. Metzger szerint a lakhatás területén az anyagi, pénzügyi szempontok dominálnak, amelyek jelentőségét nem vitatja, azonban hangsúlyozza, hogy sok esetben a szimbolikus folyamatok, a szimbolikus tőke uralma válik meghatározóvá, amelyek azonban kevésbé képezik a diskurzus tárgyát.² A könyv struktúrája a következőképpen alakul: a bevezetőt követően (I. fejezet) a lakások használati értéke és csereértéke közötti ellentmondása körüli folyamatos, történelmi feszültséget, társadalmi konfliktust, válságok eredőjét mutatja be (II. fejezet), majd a módszer ismertetését követően (III. fejezet) a dekommodifikációt szolgáló szociális lakásszektor történetét tárja az olvasó elé (IV. fejezet), ezt követően e terület hamburgi példáját mutatja be (V. fejezet), végül az utolsó két fejezetben a hamburgi nagy lakásszövetkezeteket ismerteti (VI. fejezet), illetve a hamburgi szövetkezetek dekommodifikációját és emancipatorikus potenciáját vizsgálja. Metzger kutatásában szabályozáseleméleti megközelítést alkalmaz: a lakásszövetkezetek szerepét történelmi korszakokon át vizsgálja, megkülönböztetve a liberális kapitalizmus 19. századát, majd a II. világháború utáni fordista időszakot, végül a posztfordista, neoliberais szakaszt, mely az 1970-es évektől veszi kezdetét.

Szociális lakásszektor³ mint a piaci logika kiigazítója

A kapitalista lakástermelés a gazdasági nyereségesség, a profitmaximalizálás, a lakhatás árucikké válása (*kommodifikáció*), illetve a szociális lakásszektor, az egyenlőtlenségek tompítása, a lakhatás mint használati érték előnyben részesítése (*dekommodifikáció*) között lavíroz.

A két ellentétes folyamatból adódó feszültséget a szociális lakásszektor igyekszik enyhíteni. Nem függeszti fel a piac uralkodó szabályait, de a magas hozamról lemondva igyekszik a lakosság alsó rétegei számára megfizethető lakhatást biztosítani. Így azonban a szociális lakásszektor is csupán a társadalmi béke fenntartásának eszköze lesz, az egyenlőtlenségek tompító szerepét ölti magára. A szerző történelmi perspektívába ágyazza be a szociális lakhatás formaváltozásait. Rámutat, hogy míg a 19. században egy felülről, paternalista módon irányított, nevelő célú lakásépítés uralkodott, addig a fordizmus szakaszában az állami szabályozásnak alávetett, nagyméretű szociális lakások terjedtek el, a neoliberais szakaszban pedig a nagy szövetkezetek lettek a szociális lakhatási igényeket kielégítő eszközök. Tehát az adott korszakban uralkodó hegemon berendezkedés

meghatározta a lakhatási formát is.⁴ Az állam szerepét is fontos górcső alá venni ezekben a folyamatokban. Míg a fordista korszakban, a gazdasági fellendülés idején az állam a társadalom széles körének képes volt biztosítani a megfizethető lakhatást, addig a profitráta csökkenésének hatására a neoliberális fordulattal az állam kivonult társadalmi kötelezettségei alól, a civil lakosságra hárítva a feladatot. Majd a vegyes városrészek kiépülésével a szövetkezetek is hozzájárulnak a városrészek dzsentrifikációjához, így az új szövetkezeti mozgalom is veszít kapitalizmuskritikai tartalmából, a szövetkezet emancipatorikus potenciálja a lakosok szomszédsági aktivitására korlátozódik.

A hamburgi lakásszövetkezetek mint a fennálló rendszer legitimáló erői

A lakásszövetkezet mint a lakhatás dekommodifikációját célzó lakhatási forma sajátossága, hogy a szövetkezet tagjai alulról szerveződve, a lakóingatlanok piacról való kivonásával és közösségi tulajdonban tartásával biztosítanak hosszú távon megfizethető, jó minőségű és stabil lakhatást. Metzger rámutat, hogy a lakásszövetkezetek a szociális lakásépítés részeként minden fázisban sajátos szerepet töltenek be a lakásellátásban, mely a 19. századi megjelenésük óta vita és versengés tárgyát képezi: „liberális értelmezés szerint a szövetkezetek az alacsony jövedelmű rétegek gazdasági önszegélyező erejének mozgósítását szolgálhatják az egyesülés révén, és ezáltal a piaci versenyben való érvényesülésüket erősíthetik. Konzervatív értelmezés szerint a közösségépítést és a társadalmi kontrollt szolgálják, és segítenek az individualizációs tendenciák és a társadalmi konfliktusok megfékezésében. A szövetkezetek társadalmi-gazdasági értelmezései a szövetkezeteket egy erkölcsi alapú gazdaság modelljének tekintik, amelyben a vállalatok akkor is sikeresek lehetnek, ha nem zsákmányolják ki a munkavállalókat vagy a fogyasztókat. Másrészt, emancipációs szempontból a szövetkezetek a szolidaritáson alapuló, öngazgató gazdaság lehetőségét kínálják, amely kiindulópontként szolgálhat a szociális gazdaság kialakításához, a kapitalista viszonyok leküzdéséhez” (Metzger 2021, 259.).

A tanulmány egyik fő tézise, hogy a szövetkezeti eszme a szimbolikus tőke formáját ölti magára. Ennek kialakulása abban ragadható meg, hogy a különböző érdekekkel, ideológiai nézetekkel rendelkező szereplők megbíznak a szövetkezeti eszmében, és azt a maguk érdekei szerint értelmezik, gyakorolják.

A bourdieu-i mezőelméletet alkalmazva Metzger a szövetkezeteket erőterekként illusztrálja, melyekben a mező szereplői különböző pozíciókat töltenek be, és a mindennapi szövetkezeti döntéshozatal keretében küzdenek érdekeikért. A szerző által vizsgált hamburgi nagy lakásszövetkezetekben az igazgatótanács tagjai, a vezetőség szóvivő szerepet tölt be, így központosítva a szimbolikus tőkét. Az így megszerzett hatalmat a területen uralkodó hiedelmek és hatalmi viszonyok fenntartására alkalmazza, ily módon hozzájárul a kirekesztő és diszkriminatív

feltételek fenntartásához. E hatások sokszor a vezetők szándéka nélkül, öntudatlanul jelentkeznek, hiszen a kiváltságos helyzetükből adódóan élvezik a nekik kedvező játékszabályokat, és sokszor tudat alatt internalizálják azokat.

Jó példa erre a szövetkezeti lakások bérleti díja. A vezetőség számára a szövetkezeti bérlakások bérleti díjai megfizethetőnek bizonyulnak, hiszen a piaci árakhoz való viszonyukban értelmezik azokat, a lakók számára azonban ezek nem megfizethetőek, hiszen ők nem a piaci árakhoz, hanem a saját háztartási jövedelmükhöz viszonyítják a lakhatási költségeket. A *szimbolikus erőszak mechanizmusa miatt* azonban a szövetkezeti tagok számára rejtett marad, hogy a bérleti díjak lehetnének alacsonyabbak, ha nem a vállalkozói logika alapján határoznák meg őket.

Hasonló különbség jelentkezik a részvételiséggel kapcsolatos kérdésekben. Míg az igazgatótanács büszkén ecseteli a lakásszövetkezetek esetében a jó szomszédság kialakításának érdemeit, addig a tagok kritikával illetik, hogy nem vagy csak csekély módon tudnak beleszólni a számukra fontos döntésekbe. A szövetkezeti rendszer mélyebb ismeretének hiányában azonban a tagok nem tudják, hogy a szövetkezetiesség mely alternatív, demokratikusabb formáira kellene hivatkozniuk az egyenlőbb döntéshozatal eléréséhez, nem ismerik kellő mélységben az önkormányzatiság szövetkezeti elgondolásait.

A szövetkezetek az anyagi és szimbolikus dekommodifikáció lehetőségét nyújthatnák, a hamburgi nagy lakásszövetkezetek azonban nem használják ki ezt a lehetőséget – következett a német kutató –, hanem egyfajta piaci logikát követve nyereségorientáltan működnek. Ennek oka, hogy a bérleti díjakat nem az üzemeltetés és a finanszírozás valós költségei alapján számítják, hanem az egyre növekvő piaci lakbérindex átlagértékéhez képest határozzák meg, amely az egyenlőtlen lakáspiac dinamikáját követi, így éppen a szövetkezetek egyik fő célját, a megfizethetőség és a stabilitás aspektusát szorítják háttérbe. Mindezzel a piac ingadozásának nem állnak ellen, hanem azt objektív mércének tekintve a bérlőket egyre magasabb bérleti díjak megfizetésére kényszerítik. A szövetkezet régebbi épületeinek lerombolásával és az új, korszerű épületek felhúzásával pedig a szövetkezet eredeti céljával szembe menve éppen maguk is hozzájárulnak adott területek dzsentrifikációjához, a felhajtott piaci árakat megfizetni nem képes lakosság kiszorításához. Így az új, vagyonosabb középosztályi rétegek számára nyújtanak életteret, és ezzel a szövetkezetek emancipatorikus potenciálját ássák alá.

A szövetkezetekben rejlő emancipatorikus potenciál

A szerző amellet érvel, hogy a szövetkezetek nagyban hozzájárulhatnak a lakhatás dekommodifikációjához, ha a megszerzett erőforrásokat kollektivizálnák, és nem engednék vissza a lakáspiacra, tehát a „*félíg áteresztő membrán*” (De Angelis 2017; P2P 2019) metaforájával élve, a szövetkezetek képesek lennének bevonnai az erőforrásokat az ingatlanpiacról, majd azt a közösségben tartanák, amely így

nem a tőkés logikához járulna hozzá, hanem elsősorban a közösség javát szolgálja. Ennek fő aspektusa, hogy a bérleti díjat nem a mindenkor változó piaci lakbérindex átlagértékéből számítanák, hanem reagálva a lakók közötti társadalmi egyenlőtlenségekre, szociális alapon differenciált bérleti díjat vezetnének be, tehát a személyes fizetőképességhez kötnék a bérleti díjakat. Annak érdekében, hogy a szövetkezetekben rejlő emancipatorikus potenciál kibontakozhasson, a szövetkezeti eszmét ki kellene vonni a szociális lakhatás rendszerében uralkodó kapitalista logika alól. „A szövetkezetek szimbolikus tőkéjének dekommodifikációja tehát megkérdőjelezi a szövetkezeti eszme és az uralkodó viszonyok közötti kapcsolat megkérdőjelezését, problematizálását és felbontását” (272.). Ehhez elengedhetetlen kérdőre vonni a mező elismert tekintélyeinek szerepét, valamint a lakhatási szakértők pozícióját. A kérdést feltéve közelebb kerülhetünk a kapitalista társadalom uralmi viszonyainak és a szövetkezetekre gyakorolt hatásuk megértéséhez. Bourdieu alapján vannak olyan meggyőződések, amelyeket minden szereplő elismer, amelyek úgynevezett doxa státuszt öltenek. A doxa mellett vannak más vitatott kérdések, amelyekben megtalálható az ortodox álláspont, mely a társadalomban uralkodó általános narratívának feleltethető meg, és a heterodox vélemény, mely a fennálló rendszert, uralkodó véleményt vonja kérdőre, egy másik alternatívát felmutatva (Bourdieu 2017). A hegemon narratíva érdeke a rendszer stabilitása, a fennálló megkérdőjelezése, kritikája emiatt akadályokba ütközik. Tehát az alapvető uralkodó struktúrák megváltoztatása nehezen kivitelezhető és nehezen kiszámítható, azonban nem lehetetlen. Társadalmi válságok hatására a fennálló ortodox rend meginoghat, amely nyomán kellő felkészültséggel a korábban marginalizált vélemények is teret kaphatnak. Metzger szerint, ha tehát kérdőre vonjuk az ortodox gondolatiságot, amely szemet huny a lakásszövetkezet és a kapitalista gazdasági tényezők szoros összefonódása fölött, eljutunk a heterodox álláspontig, amely a piaci logika kiiktatásával igyekszik a lakhatás használati értékét előnyben részesíteni, a szövetkezet erőforrásait a lakók reprodukciós, önfenntartó céljára és az önrendelkező, piactól mindinkább független szövetkezetek gyarapodására fordítani.

Joscha Metzger kötete rámutat, hogy a lakásszövetkezeteket nem lehet a társadalmi történésektől elszigetelve vizsgálni, elengedhetetlen az önszerveződő közösségek lakásrezsimbe történő integrációját kutatni. A könyv kiemelt értéke továbbá, hogy míg a lakásszövetkezeteket aktivistaként hajlamosak vagyunk egyöntetűen a baloldal emancipatorikus eszközének tekinteni, addig Metzger hangsúlyozza, hogy a szövetkezetek a szimbolikus tőke segítségével különböző érdekeket, világnézeti elgondolásokat tesznek hivatkozásuk alapjává, és a maguk érdekei, elgondolásai alapján értelmezik, állítják szolgálatukba.⁵ A német kiterjedt lakásszövetkezeti hálózattal ellentétben, Magyarországon még csak csíráiban találunk példát szövetkezeti berendezkedésre, Metzger írását olvasva mégis fontos tanulságokat vonhatunk le a nagy német lakásszövetkezetek példájából, amelyek hozzájárulhatnak egy magyarországi, a tagok önrendelkezésén és önszerve-

ződésén alapuló, és egyben a piaci lakhatás méltó alternatívájaként szolgáló lakásszövetkezeti rendszer kiépítéséhez.

Jegyzetek

- 1 A könyv Joscha Metzger disszertációjának átszerkesztett változata.
- 2 A szimbolikus hatalmat Bourdieu a „puha erőszak” egy példájának tekinti, amely arra készíti az embert, hogy az uralom alapjait szolgáló osztályozási struktúrákat legitimnek tekintse. Bourdieu szerint a szimbolikus erőszak láttatja leginkább, hogy miért engedelmessé válnak a fennálló rendnek (Metzger 2021).
- 3 A német eredetiben *Soziale Wohnungswirtschaft*, a szerző minden lakhatási formát ide sorol, amely valamilyen módon a lakhatás dekommodifikációját szolgálja a 19. századtól napjainkig. A „szociális lakásszektor” elsődleges célja a megfelelő lakhatás biztosítása a profitszerzés helyett, a rendszer által termelt egyenlőtlenségek csökkentésére irányul. A szerző többek között a következő lakhatási formákat sorolja ide: nonprofit vállalatok lakásépítési törekvései, állami bérlakásszektor, lakásszövetkezet.
- 4 Léteznek azonban olyan szakaszok, amik megkérdőjelezzik ezt a hegemóniát. Az 1920-as években a munkásmozgalom által alapított állami lakásgazdálkodás nagyban javította a társadalom tagjainak lakhatáshoz való hozzáférését, miközben egy alternatív utópia reményét is sugallta (Metzger 2021).
- 5 Ezt a jelenséget magyar példák is alátámasztják, egyik közülük a Hangya Szövetkezet esete, amely a mezőgazdasági termelés és értékesítés folyamatát próbálta szövetkezeti kontroll alatt tartani, ezzel együtt azonban fő funkciója nem a vidéki parasztság társadalmi újratermelésének biztosítása volt, hanem a Horthy korszak válságkezelő intézkedéseinek részét képezte, a kisbirtok piaci integrációját, illetve ideológiai kontrollt szolgált (bővebben: Sidó, Szarvas 2020).

Irodalom

- Bourdieu, P. (2017): *Über den Staat. Vorlesungen am Collège de France 1989-1992*. Suhrkamp Verlag, Berlin
- De Angelis, M. (2017): *Omnia sunt communia: On the commons and the transformation to postcapitalism*. Zed Books
- Harvey, D. (2008): The right to the city. *The city reader*, 1., 23–40.
- Harvey, D. (2015): *Siebzehn Widersprüche und das Ende des Kapitalismus*. Ullstein Ebooks
- P2P Foundation (2019): *Commons Transition Primer*.
- Sidó Z., Szarvas M. (2020): Hangya a világrendszerben. *Fordulat (2008-től Új Folyam)*, 27., 249–264.